

Geliş Tarihi:

03.10.2024

Kabul Tarihi:

13.12.2024

Yayınlanma Tarihi:

28.12.2024

Kaynakça Gösterimi: Yücel, M.F. & Çemberci, M. 2024, Eklektik paradigmanın gelişimi ışığında içe dönük ve dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların incelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(51), 2194-2223, doi: 10.46928/iticusbe.1560504

EKLEKTİK PARADİGMANIN GELİŞİMİ IŞIĞINDA İÇE DÖNÜK VE DIŞA DÖNÜK DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN İNCELENMESİ

Araştırma

Muhammed Fatih Yücel

Sorumlu Yazar (Correspondence)

muhammedfatihyucel@gmail.com

Murat Çemberci

Yıldız Teknik Üniversitesi

cemberci@yildiz.edu.tr

Muhammed Fatih YÜCEL, Yıldız Teknik Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümü'nde lisans eğitimini tamamladıktan sonra inovasyon, girişimcilik ve yönetim programında yüksek lisans, işletme yönetimi programında ise doktorasını yapmıştır. Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Türkiye-Asya Pasifik Ülke İş Konseyleri'nde yürütme kurulu üyeliği yapmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar, yönetim bilişim sistemleri ve rekabet stratejileri üzerine araştırmalar yapmaktadır.

Murat ÇEMBERCİ, Yıldız Teknik Üniversitesi İşletme Bölümü'nde profesör olarak görev yapmaktadır. Girişimcilik, inovasyon, tedarik zinciri ve strateji alanlarında araştırmalar yapmaktadır.

EKLEKTİK PARADİGMANIN GELİŞİMİ İŞİĞINDA İÇE DÖNÜK VE DIŞA DÖNÜK DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN İNCELENMESİ

Muhammed Fatih Yücel
muhammedfatihyucell@gmail.com
Murat Çemberci
cemberci@yildiz.edu.tr

Özet

Globalleşmeyle artan aşırı rekabetçilik, uluslararasılaşma süreçlerini yeniden organize etmeye başlamıştır. Bu durum, açıklayıcı teorilerin zaman içinde yeniden düşünülmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Uluslararası ticaretin son evresi olan doğrudan yabancı yatırımlar kavramını tanımlamak ve paydaşlara etkilerini değerlendirmek için literatürde en çok atıf alan çalışma, eklektik paradigmadır. Eklektik paradigmanın bütüncüllüğünü oluşturan teoriler üzerinden açıklama yapılmaktadır. Çalışmanın amacı, yabancı literatürde yer alan doğrudan yabancı yatırımın türleri ve onu açıklamaya çalışan eklektik paradigmanın gelişim sürecini inceleyerek dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların, yatırım geliştirme yolunda ifade edildiği gibi içe dönük doğrudan yabancı yatırımlardan sonra gelen bir süreç mi yoksa gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için stratejik bir araç mı olduğunu karşılaştırma yaparak incelemektir. Sistematik literatür inceleme çalışması temelinde nitel teorik karşılaştırmalı inceleme yapılmıştır. Dunning'in eklektik paradigmasındaki avantajlara odaklanarak, içe dönük ve dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla üzerindeki etkilerini makro düzeyde karşılaştırmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farklılıkları değerlendirmek için ampirik bulgular incelenmiştir. Artan global rekabetçilikle birlikte, ülkelerin gelişmişlik farkını kapatmak için, yabancı şirketlerin yerel ekosisteme bilgi aktarmasını beklemek yerine, yerel şirketlerin yabancı ülkelere stratejik varlık arayışıyla yatırım yaparak tersine bilgi yayılımı sağlamasının önemi ifade edilmiştir. Yatırım geliştirme yolunda ifade edildiği gibi dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların içe dönük yatırımlardan sonra gelmesi gerektiği savı , gelişmekte olan ülkelere genellikle benimsenmemektedir. Eklektik paradigma çerçevesinde içe dönük ve dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların karşılaştırıldığı güncellenmiş bir çalışma mevcut değildir. Yatırım geliştirme yoluna vurgu yapılarak dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların, içe dönükten sonra gelen bir süreç olarak tanımlanması yerine sıçrama tahtası özelliğiyle stratejik bir araç da olabileceği ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İçe dönük doğrudan yabancı yatırımlar, dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar, teknolojik bilgi yayılımı, sürdürülebilir kalkınma.

JEL Kodu: F21, L1, L2, O10, O31, O32

AN ANALYSIS OF INWARD AND OUTWARD FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN THE LIGHT OF THE DEVELOPMENT OF THE ECLECTIC PARADIGM

Abstract

Increasing hyper-competitiveness due to globalisation has started to reorganise internationalisation processes. This has necessitated a rethinking of explanatory theories over time. The most cited study in the literature to define the concept of FDI, which is the last stage of international trade, and to evaluate its effects on stakeholders is the eclectic paradigm. Explanations are made through the theories that constitute the holism of the eclectic paradigm. The aim of the study is to analyse the development process of the eclectic paradigm and to examine whether outward FDI is a process that comes after inward FDI or a strategic tool for developed and developing countries. A qualitative theoretical comparative analysis was conducted on the basis of a systematic literature review. Focusing on the advantages of Dunning's eclectic paradigm, it compares the effects of inward and outward FDI on gross domestic product per capita at the macro level with empirical findings. With increasing global competitiveness, it has been stated that the needs of countries that want to gain or maintain a competitive advantage can be met through reverse knowledge spillovers after outward foreign direct investments in search of strategic assets by planning the exclusion effect instead of waiting for foreign companies to invest in the home country and teach the local ecosystem. The argument that outward orientation is a process that follows inward orientation according to the way of investment development is not preferred in the practices of developing countries. There is no updated study comparing inward and outward FDI within the eclectic paradigm. By emphasising the investment development path, it has been stated that outward FDI can be a strategic development tool for developing countries.

Keywords: Eclectic paradigm, inward FDI, outward FDI, technological knowledge spillover, sustainable development

JEL Code: F21, L1, L2, O10, O31, O32

GİRİŞ

21. yüzyılda teknolojik ilerlemeler, küreselleşme ve dijital dönüşüm, dünyanın değişim hızını önceki yüzyıllarla kıyaslanamayacak bir şekilde artırmıştır. Bu eksponansiyel değişim, ülkeleri, şirketleri ve bireyleri her zamankinden daha dinamik bir rekabet ortamına sürüklerken, yeni teoriler ve yaklaşımlar bu dönüşüme uyum sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, teorilerin bu hızlı değişime yanıt verme şekli her zaman proaktif olmayabilir; bazı durumlarda ilerlemeyi yönlendirirken, bazı durumlarda gelişmeleri geriden takip ettiği gözlemlenmektedir.

Çalışmamızın araştırma sorusu, şirketlerin ve devletlerin hızla küreselleşen dünyadaki rekabet ortamına uyum sağlamasındaki stratejik yaklaşımlara adapte olamamasından kaynaklıdır. Özellikle pratiğin odağında olan uluslararası işletmecilik ile ilgili akademik çalışmaların güncellenme gerekliliği bulunmaktadır. Bu duruma, Uppsala uluslararasılaşma modelinin 40 yıl sonra güncellenmesi, örnek verilebilir. Çalışma alanımız olan doğrudan yabancı yatırımları kavramsallaştırmak ve bütüncüllüğü temin amacıyla geliştirilen eklettik paradigmada, ülkelerin önceliği doğrudan yabancı yatırımlar ile ulusal kalkınma iken şirketlerin önceliği Dunning'in eklettik paradigmasında ifade ettiği gibi büyüme yolculuklarında stratejik varlık arayışı, pazar arayışı, verimlilik arayışı ve doğal kaynak arayışı gibi motivasyonlarla OLI (*ownership, location, internalization - mülkiyet, konum, içselleştirme*) ekseninde doğru yatırımı şirketlerine kazandırmaktır (Dunning, 2001).

Eklettik paradigma ile ilgili gelişim sürecini, uluslararası ticaretten başlayarak örneklendirmek ve karşılaştırmak kapsayıcılığı artırırken sistematik inceleme yaklaşımımızı ortaya koymaktadır. Smith, 1776 yılında mutlak üstünlükler teorisi adını verdiği çalışmasında mutlak maliyet avantajları üzerine odaklanırken; Ricardo, 1817 yılında karşılaştırmalı üstünlükler adını verdiği teorisinde her ülkenin farklı güç ve kaynakları olduğunu göz önüne alarak karşılaştırmalı avantajlara göre ticaret yapmasını önermiştir. Ricardo'nun çalışmasının Smith'in çalışmasının belirsiz kaldığı yerleri açıkladığı ifade edilmiştir (Henderson, 1977, s. 118). Aynı yaklaşım, eklettik paradigmanın dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar tarafı için de geçerlidir. Teorilerin oluşturulduğu yıllarda dünyanın globalleşme hızı ve rekabet ortamı göz önüne alındığında teorilerin, dönemsel geçerliliği makuldür lakin ülkelerin kalkınma stratejileri oluşturmak adına verimlilik motivasyonlu ucuz iş gücü barındırma, nitelikli

insan kaynağını barındırma, uluslararası ticaret engelleri oluşturma yoluyla pazar arayışında olanları yatırıma teşvik etme, inovasyon kapasitelerini arttırmak için yerel şirketlere Ar-Ge destek ve hibeleri verilmesi gibi faaliyetler ile globaldeki aşırı rekabet ortamında geride kalmamak, rekabet üstünlüğünü elde etmek veya korumak için stratejiler sürekli güncellenmektedir (D'aveni, 2010). Aşırı rekabetçi bu dönem, açıklayıcı teorilerinde güncellenmesini gerekli kılmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde, çalışma kapsamında doğrudan yabancı yatırımlar, eklektik paradigma, iç dönük doğrudan yabancı yatırımlar ve dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar karşılaştırılmaktadır.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırımlar kavramını literatürde ilk defa ifade eden Stephen Hymer'in doktora tez çalışmasında ifade ettiği gibi hem devletler hem şirketler için rekabet avantajını elde etmek ve korumak adına doğrudan yabancı yatırımlar, stratejik bir araç olarak önem arz etmektedir (Hymer, 1960). Doğrudan yabancı yatırımlar, globalleşen dünyadaki şirketlerin uluslararasılaşma evrimindeki nihai süreçtir. Şekil 1'de ifade edildiği gibi bu süreç üç paydaştan meydana gelmektedir. Bunlar, şirketlerin bağlı oldukları ana ülke, yatırımlardan kar beklentisi olan şirket ve değer beklentisi olan ev sahibi ülkedir.

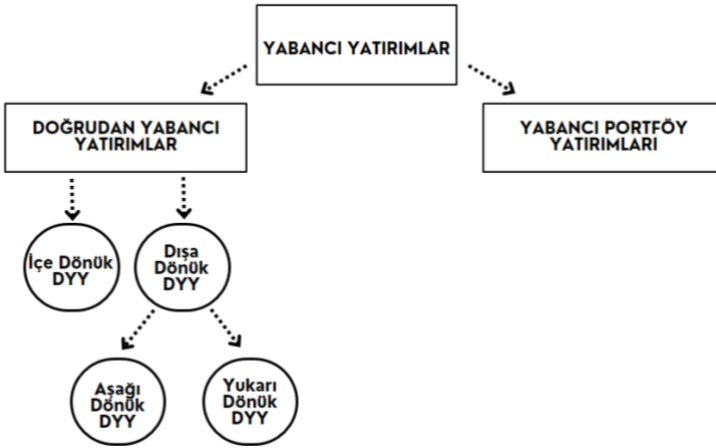

Şekil 1. Doğrudan Yabancı Yatırım Paydaşları

Kaynak: World Economic Forum, 2023

1976'lı yıllara nazaran dünyamızda globalleşmenin artmasıyla birlikte doğrudan yabancı yatırımlar da artış göstermiştir. Bu durum, kavramın geliştirilmesi ihtiyacını gerektirmiştir. Doğrudan yabancı yatırım, bir ülkedeki bir şirketin veya bir kişinin, tamamına sahip olunan bir yan kuruluş kurma, yerel bir organizasyonu satın alma veya bir ortak girişim kurma yoluyla başka bir ülkedeki bir şirket üzerinde kontrole veya

önemli bir yetkiye sahip olduğu genel anlamıyla sınır ötesi bir yatırım türüdür (World Economic Forum, 2023). Doğrudan ifadesi, ev sahibi ülkede yapılan yatırımın ana ülkedeki şirket tarafından yönetilmesi halinde kullanılmakta ve doğrudan yabancı yatırım olarak adlandırılmaktadır. Yatırımın başka bir tüzel veya gerçek kişi tarafından yönetilmesi halinde yabancı portföy yatırımı adını almaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlarda, sıfırdan yatırım (*green field investment*), birleşme ve satın alma yöntemiyle doğrudan yatırım söz konusu olmaktadır. Şekil 2’de ifade edildiği gibi yabancı yatırımlar, doğrudan yabancı yatırımlar ve yabancı portföy yatırımları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrımında sahiplik oranı, kontrol payı ve likidite süresi, ayrımı sağlamaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar, içe dönük, dışa dönük, yukarı dönük ve aşağı dönük olmak üzere dörde ayrılmaktadır. İçe dönük doğrudan yabancı yatırımlar, ev sahibi ülkeye gelen yabancı yatırımlara denilmektedir. Dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar, ana ülkeden çıkan yatırımlara denilmektedir. Yukarı dönük doğrudan yabancı yatırımlar, gelişmişlik seviyesi yukarıda olan ülkelere yapılan genellikle stratejik varlık arayışlı yatırımlardır. Aşağı dönük doğrudan yabancı yatırımlar, gelişmişlik seviyesi aşağıda olan ülkelere yapılan yatırımlardır. Bu yatırımlar genelde, doğal kaynak arayışlı yatırımlardır (Gaur ve Ding, 2018, s. 324).

Şekil 2. Yabancı Yatırım Türleri

Kaynak: World Economic Forum, 2023

Ülkelerin sürdürülebilir kalkınmaları politikalarını önceliklendirme ve temin etmek için politika yapıcılar, doğrudan yabancı yatırımlar için teşvik mekanizmasını kurgulamakta ve çalıştırmaktadır (Durham, 2003, s. 2). Makroekonomik düzeyde doğrudan yabancı yatırımlar kavramının, literatürdeki ilişkili teorilerle gelişim süreci eklektik paradigmanın teorik çerçevesiyle gösterilmektedir.

Doğrudan Yabancı Yatırım Motivasyonları

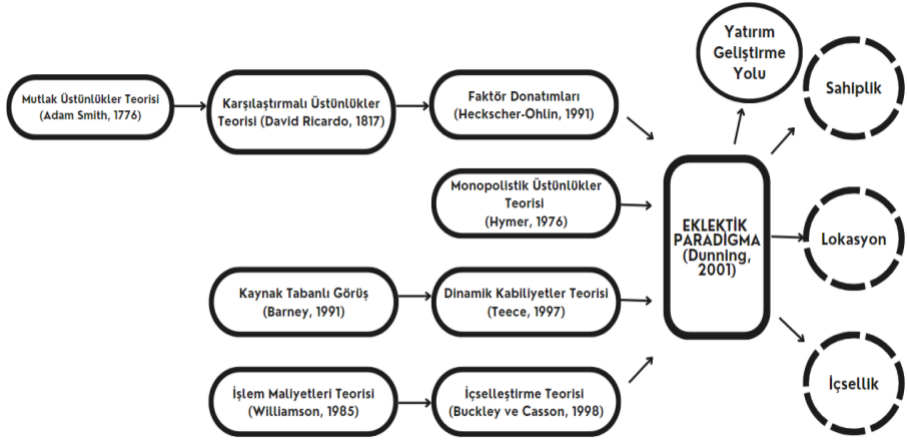
Ev sahibi ülke, yabancı yatırımlardan kendi ekonomisine katkı sağlamasını beklerken, yabancı yatırımcıların öncelikli hedefi yatırımlarından kâr elde etmektir. Bu beklenti uyumsuzluğuna neden olan doğrudan yabancı yatırımların motivasyon kaynakları ise stratejik varlık arayışı, kaynak arayışı, pazar arayışı ve verimlilik arayışı olarak dört başlıkta sınıflandırılmaktadır: (Dunning ve Lundan, 2008, s. 573). Kısaca stratejik varlık arayışı, aşırı rekabet ortamında şirketlerin rekabet avantajı kazanmasına yardımcı olan değerli ve benzersiz kaynaklardır. Entelektüel sermayeye konu, patentler, markalar, özel teknolojiler veya endüstriyel sırlar bu kapsamda yer alabilmektedir. Verimlilik arayışı, ölçek ekonomisi oluşturarak birim maliyetleri düşürme amacı gibi birim girdi başına üretilen çıktı miktarını arttırmayı ifade etmektedir. Doğal kaynak arayışı, bir ülkenin belirli bir firması, yurt içinde bulunmayan kaynaklara erişmek veya kaynakları daha düşük maliyetle elde etmek için yurt dışında yatırım yapmaktadır. Mineraller, hammaddeler ve tarım ürünleri gibi fiziksel kaynakları içermektedir. Özellikle enerji ve hammadde yoğun sektörlerde yönlendirici öneme sahiptir. Bu kaynaklara daha uygun maliyetle erişmek, stoklayarak rekabet avantajı elde etmek amaçlanmıştır. Pazar arayışı, ürünlerin yeni veya büyümekte olan pazarlara doğrudan erişim sağlaması amacıyla yapılan yatırımlardır. Çok uluslu işletmelerini pazar arayışında doğrudan yabancı yatırımlarla girmelerinin birkaç nedeni vardır. Birincisi, ana tedarikçileri o ülkede üretim tesisleri kurduğu için yabancı bir ülkeye yatırım yapmaktadır. İkincisi, yerel müşterilerin beklentilerine, iş geleneklerine, yasal gerekliliklere, pazarlama prosedürlerine ve yatırım ortamına uyum sağlamak için yurt dışında üretim yapmaktadır. Bu sayede yerel firmalarla daha iyi rekabet edebilmekte ve yerel pazara hizmet edebilmektedirler. Başka bir teşvik ise üretim ve işlem maliyetlerinin daha düşük tutmasıdır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar, ev sahibi ülkenin hükümeti tarafından uygulanan ithalat kontrolleri gibi ticaret engellerini

aşmaktadır. Şirketin globaldeki rekabet algısı ve sürdürülebilir büyüme misyonu, şirketi yatırıma yönlendirmektedir (Dunning ve Narula, 1996).

EKLEKTİK PARADİGMA

Uluslararası işletmecilik alanında tanınan John H. Dunning, 1976 yılında geliştirdiği ve farklı teorik kaynaklardan beslenerek bir bütün oluşturmayı amaçlayan modeline 'eklektik paradigma' adını vermiştir. Eklektik kelimesi, seçilerek bir bütün oluşturma anlamına gelmektedir. Bu paradigma, aynı alanda faaliyet gösteren diğer bilim insanları tarafından benimsenmiş ve doğrudan yabancı yatırımlar üzerine yapılan araştırmalarda önemli bir yer edinmiştir. Bu paradigmanın teorik temellerine dair anlamsal bütünlüğün sağlanabilmesi amacıyla, Şekil 3'te ilgili teoriler sunulmaktadır (Pedersen, 2003, s. 15; Dunning ve Lundan, 2008, s. 580). Çalışmamızın amacı ifade edildiği gibi, şirketlerin ve devletlerin hızla küreselleşen dünyadaki rekabet ortamına uyum sağlamasındaki stratejik yaklaşımlara adapte olamamasından kaynaklanmaktadır. Şekil 1'deki paydaşlar arasındaki beklenti uyumsuzluğunu, makroekonomik düzeyde açıklamak için eklektik paradigmadan bahsedilmesi ve gelişim süreçlerini incelemek, perspektif için önem arz etmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlar kavramının çerçevesini bütüncül anlamak ve daha iyi ifade edebilmek için eklektik paradigmanın iki bileşeni olan sahiplik ve içselleştirme avantajları, yönetsel yaklaşımları içeren işlem maliyetleri ve içselleştirme teorileri ile genel olarak açıklanmaktadır. Detayında eklektik paradigma, firmaların rekabet avantajlarını koruyarak uluslararasılaşma faaliyetlerini açıklamak ve ana ülkeye bağlı şirketlerin ana ülkeye kazanımlarını açıklamaktadır. Bu kazanımlar, yatırımın sahipliğine, lokasyonuna ve içselleştirme oranlarına göre farklılık arz etmektedir. Eklektik paradigma çerçevesinde doğrudan yabancı yatırımlar kavramını detaylı bir şekilde tanımlamak amacıyla gerçekleştirilen sistematik incelemede, ticaret kavramından başlanarak ilgili teorilerin doğrudan yabancı yatırımlara kazandırdığı farklı bakış açıları ele alınmıştır.

Şekil 3. Eklektik Paradigmanın Gelişimi

Kaynak: Dunning, 2001

İnsanlık tarihinde iletişimin varlığıyla ortaya çıkan ticaret, ekonomik değer taşıyan varlıkların ihtiyaçlar doğrultusunda değiş tokuş edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Ürün ömrü uzun olan paranın devreye girmesiyle ticaret mesafeleri genişlemiş, bu durum ise alıcı ve satıcının uluslararasılaşma gereksinimlerini artırarak çeşitli teorilerin temel konusu haline gelmiştir. 1776'da ulusların sınırlılıkları dikkate alınarak Adam Smith'in mutlak üstünlükler teorisi ortaya çıkmış ve merkantilizm olarak ifade edilen azami ihracat ve asgari ithalat yaklaşımın dünyada geçerliliğinin olmadığını savunulmuştur. O da dönemindeki genel geçer yaklaşımların, dünya gibi değişime ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Smith'in mutlak üstünlükler teorisi, her ülkenin kendi var olan kaynaklarını göz önüne alarak uzmanlaşmasını böylelikle maliyet avantajı oluşturabileceğini savunmaktadır. Temelde standardizasyon odaklı çalışmaları gündemine almıştır. Mutlak üstünlüklerin tamamlayıcısı olarak nitelendirilen David Ricardo'nun 1817 yılında karşılaştırmalı üstünlükler adımı verdiği teoride emek değer maliyetinden bahsedilip fırsat maliyetinden bahsedilmemektedir. Teorilerin etkileşiminde mutlak üstünlüğün olduğu her durumda karşılaştırmalı üstünlükten bahsedebilirken karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu her durumda mutlak üstünlükten bahsedilemeyeceği için dış ticareti açıklamak üzere geliştirilmiştir. Bu teori, emek değer teorisine dayandırıldığı için sermaye, doğal kaynak ve girişimcilik maliyetleri göz ardı edilmiştir. Rekabetin olduğu dünyamızda karşılıklı ticaret ile fırsat algısını oluştururken, statik bir model özelliği gösterdiği için fırsat maliyeti kavramına eserinde gerekli önemi vermemiştir. Fırsat maliyeti kavramı, neoklasik iktisat literatüründe yer

bulmuştur. Değişen dünya ve artan rekabet ile uluslararası ticaret kavramı sırasıyla Heckscher ve Ohlin'in faktör donatımları ve Porter'ın elmas model olarak adlandırdığı rekabetçi üstünlükler teorisi ile günümüzdeki nihai halini almıştır. 1991 yılında Heckscher ve Ohlin'in faktör donatımları, sermaye ve emek olmak üzere 2 faktör üzerine odaklanmıştır. Ülkenin durumu göz önüne alınarak hangi faktör (emek, sermaye, bilgi vb.) üzerinde daha fazla kaynağa sahipse o faktör ağırlıklı ürünleri daha ucuza üretebileceğini böylelikle rekabet avantajı sağlayabileceğini savunmaktadır.

Reel piyasada olan kamu kaynaklı zorlayıcı müdahale ve taşıma masrafları yok sayılmaktadır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011, s. 200). Monopolistik üstünlükler kavramı, 1960 yılında Stephen Hymer tarafından geliştirilmiş olup vefatından sonra doktora danışmanı tarafından yayınlanmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar kavramından, eserinde ilk bahsedenlerdendir. Monopolistik üstünlükler teorisinde, çok uluslu bir şirketin yurtdışına yatırım yapmasının iki nedeni olduğunu ifade etmektedir. Bunlar, piyasa bozukluklarından faydalanma fırsatı ve monopolistik üstünlüklerdir. Bu üstünlükler arasında, ölçek ekonomileri, teknolojik üstünlük, pazarlama ve dağıtım ağı, patent ve markalar, finansal güç, yönetim ve organizasyon becerileri yer almaktadır (Hymer, 1960).

Doğrudan yabancı yatırımlar kavramını açıklarken işletme stratejisi literatüründe önemli bir yer tutan bir diğer yaklaşım, Barney'in 1991 yılında geliştirdiği kaynak tabanlı görüştür. Bu görüşe göre, işletmelerin kaynakları fiziksel, insan ya da organizasyonel kökenli olmaktadır. Kaynaklar, dört temel özellik çerçevesinde tanımlanmaktadır: değerli, nadir, taklit edilemez ve organizasyon destekli kaynaklar. Yurtdışında edinilen bilgi sermayesinin ekonomiye veya organizasyona kazandırılması ve etkin bir şekilde özümsebilmesi için yerel ekosistemin bu niteliklere sahip kaynakları barındırması gerekmektedir çünkü firmalar, rekabet avantajını büyük ölçüde içsel kaynakları ve yetenekleri aracılığıyla sürdürebilmektedir (Barney, 1991, s. 99). Rekabet avantajlarını iç kaynaklar ve yetenekler üzerinden değerlendiren kaynak tabanlı görüş, değişen koşullara uyum sağlama gerekliliği nedeniyle dinamik kabiliyetler teorisine evrilmiştir. 1997 yılında Teece ve çalışma arkadaşları tarafından geliştirilen dinamik kabiliyetler teorisi, aşırı rekabetçi piyasa koşullarında sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmek için kaynakların nasıl düzenlendiğini, yeniden yapılandırıldığını ve yenilendiğini açıklamaktadır. Bu teori, kaynak tabanlı

görüştten farklı olarak, yalnızca mevcut kapasite ve yeteneklere odaklanmakla kalmaz; aynı zamanda bu kabiliyetlerin sürekli nasıl geliştirildiğine ve değişen şartlara adapte edildiğine vurgu yapmaktadır. Dinamik kabiliyetler teorisi, davranışsal varsayımları yeniden ele alarak bu yeteneklerin mikro temellerini "fırsat algılama, yakalama ve yeniden yapılandırma" olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, dinamik yeteneklerin gelişim süreci için hem dışa dönük hem de içe dönük doğrudan yabancı yatırım seçeneklerinde, bir ülkede güçlü insan sermayesinin varlığı ve bu sermayenin özümseme kapasitesi kritik öneme sahiptir. Özellikle içe dönük doğrudan yabancı yatırımları çekmek için dinamik yeteneklerin geliştirilmesinin stratejik bir gereklilik olduğu vurgulanmaktadır (Teece ve diğerleri, 1997, s. 509).

1985 yılında Williamson tarafından geliştirilen işlem maliyetleri teorisi, işletmelerin yaşamlarını sürdürebilmek adına dışarıdan temin ettiği ürün ve hizmetler için katlandıkları maliyetleri temel almaktadır. Bu teori, işletme ve piyasa organizasyonu yaklaşımlarında uzun süre göz ardı edilen önemli bir soruna dikkat çekmiştir. Coase'e göre, işletme ve piyasalardaki işlem maliyetlerinin kontrolü, üretimi koordine etmenin alternatif bir yöntemi olarak değerlendirilmiştir sadece fiyat odaklı ve girişimci koordinasyonu göz ardı eden çalışmaların, pratikteki gerçekliği tam olarak yansıtmadığı vurgulanmıştır. Williamson, sınırlı rasyonellik kavramına ve bir sistemin parçalarının bütünü etkileyebileceği görüşüne dayanarak, sosyal maliyet sorununa ilişkin eleştirileri yeniden gündeme getirmiştir. Bu çerçevede, işlem maliyetleri teorisi, işletme kararlarında maliyetlerin yönetimine dair daha geniş bir perspektif sunarak, işletme stratejilerinin ve piyasa dinamiklerinin daha doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır (Williamson, 2009). İşlem maliyetleri teorisi, üç temel maliyet kaleminden oluşmaktadır: arama maliyeti, anlaşma maliyeti ve yaptırım maliyeti (Holmström ve Milgrom, 1991, s. 24). Çeşitli teorilerde kabul gören sıfır işlem maliyeti kavramı, günlük hayattaki gerçek ve tüzel kişiler için pratik bir yaklaşım değildir. Örneğin, iki farklı sözleşme arasında değer-fiyat yaklaşımını kullanarak bir tercih yapılırken bile işleme yansıyan maliyetler açıkça görülebilmektedir. Dönemin şartlarında, ampirik analize konu olan sözleşmelere erişimin sınırlı olması nedeniyle, işlem maliyetleri teorisi ancak sonraki yıllarda ampirik olarak doğrulanmıştır. Teoriye göre, dikey entegrasyon yoluyla işlem maliyetlerinin sahiplik tarafına kaydırılması, bu maliyetlerin kontrol edilebilir bir yönetim altında toplanmasını sağlamaktadır

(Dunning ve Lundan, 2008, s. 585). Williamson'ın çalışmalarında vurguladığı üzere, işlem maliyetlerinin önemini belirginleştiren altı temel konu bulunmaktadır: işlem maliyetleri, sınırlı rasyonalite, fırsatçılık, varlık özgüllüğü, belirsizlik ve sıklık (frekans). Bu unsurlar, işlem maliyetleri teorisinin analitik temellerini oluşturmakta ve piyasa ile işletme arasındaki dinamiklerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Teorilerin birleşimiyle oluşturulan eklektik paradigma, sadeleştirilerek 2001 yılında OLI (*ownership, location, internalization*) çerçevesini ortaya koymuştur. Bu çerçevenin en önemli unsurlarından biri, eklektik paradigmanın sahiplik (*ownership*) boyutuyla ilişkilendirilen, Williamson'ın tanımladığı varlık özgüllüğüdür. Varlık özgüllüğü, belirli bir işleme özgü olarak tasarlanmış değerli bir varlığın, başka bir işleme kolayca uyarlanamama durumunu ifade etmektedir. Bir varlığın ilk en iyi kullanım değeri ile bir sonraki en iyi kullanım değeri arasındaki fark ne kadar büyükse, varlığın özgüllüğü de o kadar artmaktadır. İşlem maliyetleri teorisi, teoriler arasında "teorilerin teorisi" olarak adlandırılmaktadır (Williamson, 2009). Bu teoriye göre, işlem maliyetlerinin kullanım alanları üç temel yapı üzerinde temellenir: piyasa, hiyerarşi ve hibrit yapılar. Piyasa dengesizliklerinden kaçınmak amacıyla işlemlerin hiyerarşi ya da hibrit yapılar içinde gerçekleştirilmesi, içselleştirme teorisine dayanak oluşturmuştur. Eklektik paradigmayı şekillendiren sahiplik ilkesi üzerine geliştirilen teorilerin zamanla güncellenmesi ve dayanıklılığı, paradigmanın da geçerliliğini ve güncelliğini korumasını sağlamaktadır. Bu durum, paradigmanın dinamik bir çerçeve olarak teorik gelişmelere açık olduğunu göstermektedir.

Eklektik paradigmanın sahiplik boyutundan sonra doğrudan yabancı yatırımlarda dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli unsur, lokasyon (*location*) seçimidir. Lokasyon, şirketlerin yatırım motivasyonlarını şekillendirirken, ev sahibi ülkedeki yatırımın sürdürülebilirliğini belirleyen bir dizi kurumsal gelişim göstergesiyle yakından ilişkilidir. Bu göstergeler arasında, asgari yolsuzluk algısı, hukukun üstünlüğü ve bürokratik süreçlerde verimlilik gibi unsurlar yer almaktadır. Bu faktörler, yatırım ortamının güvenilirliği ve çekiciliği üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır. Her şirketin sahiplik ve içselleştirme durumlarının kendine özgü olması, şirketlerin pazarlara girişte farklı yöntemler kullanmalarını gerektirmektedir. Lokasyon boyutunda doğrudan yabancı yatırımların avantajları (örneğin, kontrol ve kar) ve dezavantajları (örneğin, maliyet ve zaman) dikkatle değerlendirilmelidir. Bu değerlendirme sürecinde, sınırlı

rasyonellik çerçevesi dikkate alınmalıdır. Özellikle, hızla değişen küresel piyasa dinamiklerinde, uluslararası rekabetin geleceği, bölgelerde yükselen değer zinciri merkezleri aracılığıyla güçlenmeye devam etmektedir (Gereffi, 2002, s. 27). Bu bağlamda, doğru lokasyon seçimi, yalnızca mevcut avantajları maksimize etmekle kalmaz, aynı zamanda uzun vadeli rekabet avantajı elde etmede stratejik bir rol oynamaktadır.

OLI çerçevesinin üçüncü adımı içselleştirme (*internalization*) ilkesidir. İçselleştirme teorisinin dayandığı davranışsal unsurlar, Casson'un piyasa hatalarını azaltma, bilgi ve teknoloji transferindeki asimetric yayılım, kontrol ve koordinasyon, dış pazarlarda belirsizlik ve risk yönetimi ile dışsal maliyetlerin azaltılması gibi başlıklar altında incelenmektedir. İçselleştirme, piyasa hatalarını ve yüksek işlem maliyetlerini azaltmada önemli bir rol oynamaktadır. Bilgi ve teknoloji transferi, genellikle zorlayıcı ve karmaşık bir süreç olduğundan, bu bilgilerin içselleştirilmesi, şirketlerin kendi bünyelerinde tutarak daha verimli bir yöntem izlemesini sağlar. Ayrıca, karmaşık ve entegre süreçlerde içselleştirme, kontrol ve koordinasyonu kolaylaştırarak operasyonel verimliliği arttırmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar ise yabancı pazarlarda var olan riskler ve belirsizliklerle ilişkilidir. Bu bağlamda içselleştirme, operasyonların daha güvenli ve istikrarlı bir hale gelmesine katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak dışsal maliyetler, iç operasyonlara aktararak azaltılmaktadır (Casson, 2015, s. 55). Şirketlerin büyüme süreçlerinde yabancı pazarlara doğrudan yatırım yapmalarının sebepleri, genellikle maliyetin düşük olduğu distribütörler gibi alternatif pazara giriş yöntemlerinden farklı olarak, kendi iç yapılarını genişletmek suretiyle yüksek maliyetli yatırımlar yapmayı tercih etmelerinin ardında yatan faktörleri incelemektedir. Bu yaklaşım, aslında piyasa başarısızlıklarının varlığı ve bu olası başarısızlıkları içselleştirme yoluyla aşma çabası ekseninde geliştirilmiştir. Özellikle entelektüel sermaye gibi sahipliğe konu varlıkların transferinde, bilgi asimetrisi, pazarlık maliyetleri ve işlem maliyetleri gibi etkenler piyasa mekanizmasının verimsiz çalışmasına yol açarken, içselleştirme sayesinde şirketin hiyerarşik bilgi akışına uygun olarak verimlilik artışı sağlanmaktadır. Eklektik Paradigma'nın teorik çerçevesine sonradan dâhil edilen içselleştirme teorisi, işlem maliyetleri teorisinin tamamlayıcısı olarak firmaların piyasa hatalarını nasıl azalttığını ve işlem maliyetlerini nasıl düşürdüğünü açıklamaktadır. Bu bağlamda, etkileşim içinde olduğu diğer teorilerle

birlikte, içselleştirme teorisi Dunning'in eklektik paradigmasında önemli bir yer edinmiştir (Cuypers ve diğerleri, 2021, s. 111). Stratejik yönetim ve kontrol açısından yüksek belirsizlik içeren pazarlarda, rekabet avantajının sürdürülebilirliğini temin için entelektüel sermaye gibi kritik varlıkların doğrudan yönetime bağlılığı, dinamik stratejilerin teşkilinde değer arz etmektedir (Rugman ve Verbeke, 2003, s. 125).

Dunning'in eklektik paradigmasını özetlersek doğrudan yabancı yatırımların doğası ancak üç unsurun bir araya getirilmesiyle açıklanmaktadır. Uluslararası üretimin sınır ötesi özelliği, bir ülkenin firmalarının sahiplik (*ownership*) avantajları, ana/ev sahibi ülkelerin kaynaklarının lokasyon avantajlarına (*location*) ek olarak içselleştirme avantajı (*internalization*) getirildiğinde, yani firmaların O ve L varlıklarının kombinasyonunu yönetmede piyasa güçlerine kıyasla üstünlüklerinin bulunduğu ifade edilmiştir. Sahiplik avantajları, bir firmanın uluslararası pazarlarda rekabet edebilmesini sağlayan avantajlardır. Bu avantajlar genellikle entelektüel sermaye temellidir ve marka tanınırlığı, teknolojik bilgi ve Dunning'in ilk aşamada odaklandığı yönetim yetenekleri gibi unsurları içermektedir. Günümüzde bu tür avantajlar, genellikle "iyi insan sermayesi" olarak tanımlanmaktadır. Lokasyon avantajları, ev sahibi ülkeye kar amacı güderek gelen yabancı yatırımların, o ülkenin sunduğu stratejik konum, ekonomik beklentiler ve kurumsal gelişim gibi avantajlarını kapsamaktadır. İçselleştirme avantajları ise, yatırım yapan şirketin ve ev sahibi ülkenin durum analizleri göz önünde bulundurularak, firmanın sahip olduğu avantajları bir aracı kuruluş üzerinden lisanslamak yerine doğrudan kendi kontrolünde yurtdışında büyütürken, olası bilgi asimetrisinin önüne geçmeyi ve daha karlı olmayı amaçlayan avantajlardır. Bu avantajlar, firmanın yurtdışındaki faaliyetlerini daha etkin bir şekilde yönetmesini sağlayarak, dışsal maliyetleri ve bilgi transferi ile ilgili riskleri azaltmaktadır (Dunning ve Lundan, 2008).

Yatırım Geliştirme Yolu

OLI'nin yanı sıra eklektik paradigmanın bir diğer çıktısı içe dönük doğrudan yabancı yatırımlar (İDDYY) ve dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların (DDYY) birbirini takip eden süreçler olduğunu savunan yatırım geliştirme yoludur. Eklektik paradigmayı kalkınma stratejisinde teorik çerçeve olarak kullanan ülkelerde, doğrudan yabancı yatırım denilince yaygın kullanımı nedeniyle içe dönük doğrudan yabancı yatırımlar kastedilmektedir çünkü bu paradigmanda, ilk aşamanın içe dönük olması gerekliliği

ifade edilmiştir. Literatürde çoğunlukla Dunning'in yatırım geliştirme yolunu referans göstererek içe dönük doğrudan yabancı yatırımlar olmaksızın dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar olamayacağı ve Tablo 1'de ifade edildiği gibi bunun ülkenin gelir seviyesine bağlılığı ifade edilmiştir. Bu tür yatırımların ülke ekonomisine doğrudan katkısı beklendiği için gelişen ve gelişmekte olan ülkelerdeki ulusal ve bölgesel kalkınma planlarında içe yönelik doğrudan yabancı yatırımların önemi ilgili kamu idareleri tarafından vurgulanmaktadır. Bu sebeple kavramların gelişimi ve teorilerle ilişkilerinin bütüncül bir şekilde anlatılmasına özen gösterilmiştir.

Tablo 1. Yatırım Geliştirme Yolu Aşamaları

Aşamalar	Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	Doğrudan Yabancı Yatırım Pozisyonu
1	< 1000 \$	İçe Dönük DYY veya Dışa Dönük DYY yok
2	1000 – 3000 \$	İçe Dönük DYY var; Dışa Dönük DYY yok
3	3000 – 10.000 \$	İçe Dönük DYY > Dışa Dönük DYY
4	> 10.000 \$	Dışa Dönük DYY > İçe Dönük DYY

Kaynak: Dunning ve Narula, 1996

Çıktı ilişkisindeki tek yönlülükte sıkça referans verilen yatırım geliştirme yoluna göre bu süreç, 4 aşamadan ibarettir. 1. aşamada, eğer ana ülkede kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) 1000\$ altında ise ne içe dönük ne dışa dönük doğrudan yabancı yatırım olmayacağı; 2. aşamada, kişi başına GSYİH 1000 \$ ve 3000\$ arasında ise içe dönük olacağı ama dışa dönük olmayacağı; 3. aşamada, GSYİH 3000 \$ ve 10000\$ arasında ise içe dönüğün dışa dönükten fazla olacağı ve son olarak 4. aşamada, GSYİH 10000 \$ üzerinde ise dışa dönüğün içe dönükten daha fazla olacağı ifade edilmiştir (Dunning ve Narula, 1996).

Yatırım geliştirme yolu teorisi, kişi başına gayrisafi yurtiçi hasılanın dışa dönük doğrudan yabancı yatırımları teşvik ettiğini savunurken, aynı zamanda dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların kişi başına GSYİH üzerindeki etkisini ülke bazında açıklamayı önermektedir. Bu yaklaşım, ülkeler arasındaki faktör donatımlarındaki farklılıkları ve şirketlerin yatırım kararlarını tamamen rasyonel olmayan, iç ve dış faktörlerin etkisi altında şekillendiren firma davranışlarıyla gerekçelendirilmektedir (Surdu ve diğerleri, 2021, s. 1047). İlişkisel durum göz önüne alındığında, açıklayıcılığın yalnızca ekonomik bir göstergeyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda sosyal

ve çevresel göstergeleri de kapsamı gerektiği ve ilişkilerin daha derinlemesine ele alınması gerektiği vurgulanmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların çıktısı olarak, ülkenin refah göstergesi olan kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla öne çıkmaktadır. Yatırım geliştirme yolu perspektifinden, gelişmiş ülkelerde kişi başına gayrisafi yurtiçi hasılanın dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini açıklayan birçok çalışma bulunmaktadır (Herzer, 2010, s. 476; Lee, 2010, s. 317).

YÖNTEM

Teorik çerçevenin merkezine, uluslararası işletmecilik literatüründe en çok atf alan ve sözlük anlamı itibarıyla çeşitli kaynaklardan seçme yaparak bir bütün oluşturma anlamına gelen eklektik paradigma yerleştirilmiştir. Şekil 3’te sunulan teoriler, doğrudan yabancı yatırımlarla ilişkili bütünün parçalarını temsil etmektedir. Bu çalışmada kullanılan veri kaynakları, Dunning’in eklektik paradigmasının üç temel bileşeni olan mülkiyet, lokasyon ve içselleştirme avantajlarının yanı sıra doğrudan yabancı yatırım türlerinin stratejik işlevlerine odaklanan makaleler ve kitap bölümlerinden oluşmaktadır. Kaynak seçiminde, ProQuest, Scopus ve Web of Science gibi uluslararası veri tabanlarından tarama yapılmıştır. Bu veri tabanları, ilgili literatürün geniş bir kapsamda erişilebilirliğini ve güncelliğini sağlamak amacıyla tercih edilmiştir. Anahtar kelime olarak “eklektik paradigma”, “doğrudan yabancı yatırım”, “dışa dönük doğrudan yabancı yatırım”, “yatırım geliştirme yolu”, “mülkiyet”, “lokasyon”, “içselleştirme” terimleri kullanılmıştır. Anahtar kelimeler hem tek başına hem de kombinasyonlar halinde taranmıştır. Veri kaynaklarının geçerliliğini artırmak için yalnızca hakemli yayınlar ve yüksek atf alan çalışmalar tercih edilmiştir. Eklektik paradigmanın üç temel bileşeninin ortak noktası rekabetçilik olduğu için, bu çalışmada içe dönük ve dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların etkisi karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma yapılabilmesi için, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında bir ayırım yapılmıştır.

Elde edilen veriler, nitel içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Bu süreçte, eklektik paradigma çerçevesinde, içe dönük ve dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar ile kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla arasındaki ilişkiler, her bir çalışmadaki bulgular doğrultusunda tematik olarak kodlanmıştır. Kodlama sürecinde, eklektik paradigmanın temel bileşenleri olan mülkiyet, lokasyon ve içselleştirme avantajları temel alınarak, bu avantajların sunduğu yatırım geliştirme yolları temalar olarak belirlenmiştir.

Teorik gelişim, sistematik bir inceleme amacıyla geçmişten günümüze doğru ele alınmıştır. Kavramsallaştırma sürecinde, içe dönük ve dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkilerini karşılaştıran, farklı kıtalardaki ülkeleri inceleyen güncel ampirik çalışmalar incelenmiştir. Ön inceleme sonucunda 158 çalışmadan, metodolojik olarak uygun olmayan 113 çalışma elenerek geriye kalan 45 çalışma detaylı analiz için seçilmiştir. Doğrudan yabancı yatırımlara yönelik çalışmaların çoğu, politik ve ticari birçok değişken nedeniyle ülke odaklı olarak yapılmaktadır. Bu tür çalışmaların ülke odaklı ele alınması, sonuçların güvenilirliğini artırmaktadır. Bu çalışmanın temel sınırlamalarından biri, analiz edilen veri kaynaklarının, İngilizce ile literatürle sınırlı olmasıdır. Dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar üzerine çalışma yapanların çoğunluğunun Çin kökenli olması ve belirtilen veri tabanlarında Çince çalışmaların bulunmaması nedeniyle bu durum, Çince akademik çalışmalarda yer alan bulguların göz ardı edilmesine neden olmaktadır.

İÇE DÖNÜK VE DIŞA DÖNÜK DYY'LERİN KARŞILAŞTIRMASI

İçe Dönük Doğrudan Yabancı Yatırımlar

İçe dönük doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülkedeki varlığı, genellikle teknolojisi geri kalmış eski makine parkurlarının verimliliği düşürmesi nedeniyle bu parkurların güncellenmesi için gerekli farkındalığı oluşturmakla başlar; sonrasında ise ev sahibi ülkedeki şirketlere bilgi transferi gibi katkılar sağlanarak süreç devam etmektedir (Lipseş ve Sjöholm, 2005). Doğrudan yabancı yatırımların (DYY) paydaşlarından ev sahibi ülkelerin, içe dönük doğrudan yabancı yatırımlardan azami faydalanması, rekabetçi ve sürdürülebilir olabilmeleri için Schumpeter tarafından ortaya konan inovasyon teorisindeki teknolojik yayılımda ifade edilen özümseme kapasitesi ile ilişkilendirilmektedir (Gilbert, 2006, s. 159). Rekabet perspektifinde kurumsal gelişim seviyesinin artmasıyla kalıcı üstünlük performansının azalacağı böylelikle iç piyasada rekabetin artacağı, içe dönük doğrudan yabancı yatırımlarından bundan etkilenip, şirketin rekabet üstünlüğü temin için yeni stratejiler ışığında katma değerli işler yapabileceklerini belirtmiştir (Hermelo ve Vassolo, 2010, s. 1457). Sistematik incelememizde içe dönük yabancı yatırımların, motivasyon kaynaklarının farklılık göstermesi nedeniyle ev sahibi ülkedeki kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıladaki etkisinin ilk başta olumlu sonra anlamsız, ilk baştan beri olumsuz veya anlamsız olduğu görülmüştür. Ülke bazlı yapılan bu çalışmalarda, ev sahibi ülkenin kurumsal gelişim

seviyesine göre çıktılarının önemi ifade edilmiştir (Gupta ve diğerleri, 2023). Kurumsal gelişim seviyesine bağlı olarak davranış farklılıklarını incelediğimizde, 1983 yılında geliştirilen kurumsal teori, doğrudan yabancı yatırımların süreçlerinin, firma davranışlarının alt katmanlarını oluşturan tarihsel ve kültürel farklılıklarla açıklanabileceğini ileri sürmektedir. Bu etkiler üç ana başlık altında toplanmaktadır: Zorlayıcı baskı, ilk yatırım kararı aşamasında ortaya çıkar ve ev sahibi ülkelerin yasal düzenlemeleri ile politik baskılar tarafından şekillendirilmektedir. Taklitçi baskı, şirketlerin başarılı diğer şirketleri taklit ederek belirsizlikle mücadele ettikleri bir baskı türüdür. Düzenleyici baskı ise, aktif direnç göstererek sonraki yatırımlar için fayda sağlamaktadır. Kurumsal teori, ekosistem paydaşları arasında izomorfizm, yani benzerlikleri teşvik ederken, rekabet ise farklılaşmayı teşvik etmektedir. Bu perspektiften bakıldığında, doğrudan yabancı yatırımlar, şirketlerin uluslararasılaşma sürecinde davranışsal farklılaşma süreçlerini açıklamaktadır (Surdu ve diğerleri, 2021, s. 1060).

Dışa Dönük Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar, yerel firmaların iş stratejisi gereği çeşitli arayışları nedeniyle ana ülke dışında, ev sahibi bir ülkede yaptığı yatırımlardır (Ghosh ve Wang, 2009, s. 2). Bu kavram, literatürde ilk kez 1966 yılında Raymond Vernon'un ürün döngüsü teorisini anlattığı çalışmasında yer almaktadır. Bu çalışma, ürünlerin gelişim, büyüme, olgunluk ve düşüş aşamalarından geçtiğini savunmaktadır. Bahse konu her bir aşamada ürünün doğası gereği etkileşim olduğu ve bu etkileşimin, üretim ve ticaret dinamikleriyle ilişkilendirildiği ifade edilmiştir. Gelişim aşamasında, Ar-Ge'ye dayalı yüksek maliyetler kabul edilerek gelişmiş ülkelerdeki yüksek gelirli tüketiciler hedeflenmektedir. Bu aşamada iç piyasanın ihtiyaçlarını karşılamak yeterli görülmektedir. Büyüme aşamasında, ürünün pazarda kabul görmesiyle üretim artmakta ve ihracat hedeflenmektedir. Üretim, ana ülkede devam etmektedir. Olgunluk aşamasında, ürün standardizasyonu sağlanırken verimlilik arayışları artmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki yüksek üretim maliyetlerinden sakınmak için üretim diğer ülkelere kaydırılmaktadır. Bu noktada dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar kavramımız, verimlilik arayışında olan şirket için önemli hale gelmektedir. Nihayetinde pazar doyumu, talep düşüşü ve yeni teknolojiler nedeniyle düşüş aşamasına geçilmiştir (Vernon, 2015). Bu çalışma özellikle 1950'li yıllardan sonra çok

uluslu şirketlerin faaliyetlerini ve ürün gelişim kararlarındaki etkilerini açıklamaya yardımcı olmaktadır.

Dönüşüm süreci sadece ürünlerle ilgili değil, dünya ile ilgilidir. Globalleşen dünyada gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkeleri yakalamasında; gelişmiş ülkelerin, gelişmişlik seviyesini muhafaza etmesinde ve arttırmasında, dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar, stratejik bir enstrüman olarak görülmektedir. Gelişmiş ülkelere yapılan doğrudan yatırıma, yukarı dönük (*upward*); gelişmekte olan ülkelere yapılan doğrudan yatırıma ise aşağı dönük (*downward*) adı verilmektedir.

Gelişmiş pazarlara yapılan yukarı dönük doğrudan yabancı yatırımlar, başlangıçta zorluklarla karşılaşmaktadır, çünkü şirketlerin, daha karmaşık ve ileri düzey bilgi ile teknoloji gerektiren ortamlara uyum sağlaması gerekmektedir. Rekabetçi bir konum elde edildiğinde, rekabetçilik hızlanır ve yatırımlar, ana ülkeye katkı sağlamaya başlamaktadır. Bu tür yatırımların erken aşamalarında devletin desteği büyük önem taşımaktadır. Gelişmiş pazarlara yapılan yatırımlarda ise, önce dışlama (*crowding out*) etkisi, ardından ise yayılma (*spill over*) etkisi beklenmektedir. (Lee ve diğerleri, 2023). Yabancı pazarlarda bu süreci atlatmak için monopolistik üstünlüklerde yer alan üstünlüklerden bir veya birkaçı gerekmektedir (Hymer, 1960). Eşitliğe dayalı bir uluslararasılaşma enstrümanı olan dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların, uzun zamandır uluslararası işletme literatüründe merkezi bir konumu olmuştur. Teoriler üzerinden değerlendirilebilen dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar, önemli bir öğrenme merkezi ve yakalama stratejisinin bir parçasıdır.

Dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar, yatırımcı ülkenin firmalarına yeni pazarlara girme, ara malları daha düşük maliyetle ithal etme ve yabancı teknolojilere erişim gibi avantajlar sağlamaktadır. Bu durum, firmaların rekabet gücünü arttırmakta ve dolaylı olarak yerel ekonomiye katkı sağlamaktadır ancak dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların, kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla üzerindeki doğrudan net etkisi teorik olarak çeşitli varsayımlara dayanmaktadır. Örneğin, bazı çalışmalar dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların yerel üretimi azaltabileceğini öne sürerken, diğerleri uzun vadede dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların, yerel üretimi artırabileceğini savunmaktadır (Zalke, 2020). Dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar (DDYY) ve kişi başına düşen GSYİH arasındaki ilişkinin karmaşık olduğunu kültürel ve ekonomik

etkenler nedeniyle farklılık arz edebileceğini ifade etmiştir (Globerman ve Shapiro, 2008).

İçer Dönük ve Dışer Dönük DYY'lerin Kişer Başına GSYİH Üzerindeki Etkisi

İçer dönük ve dışer dönük doğrudan yabancı yatırımlar, buldukları ülkenin ekonomik ve kurumsal koşullarına katkı sağladığı sürece sürdürülebilir kalkınma için önemli bir rol oynamaktadır. Sürdürülebilir kalkınma için temel göstergelerden biri, kişer başına gayrisafi yurtiçi hasıladır. İçer dönük ve dışer dönük olmalarına bağlı olarak doğrudan yabancı yatırımlar, kişer başına gayrisafi yurtiçi hasıla üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır. Genel kabulün aksine, literatürde farklı kurumsal gelişmişlik seviyelerini barındıran ülkeler üzerine yapılan çalışmalarda, içer dönük doğrudan yabancı yatırımların kısa vadede kısmi etkiler gösterdiği, ancak uzun vadede etkisizleştiği tespit edilmiştir. Bu nedenle, dışer dönük doğrudan yabancı yatırımlara daha fazla vurgu yapılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde dışer dönük yatırımlar genellikle küresel rekabet avantajı yaratmaya yönelikken, gelişmekte olan ülkelerde bu yatırımlar, genellikle teknoloji transferi veya bilgi birikimi sağlama amacı taşımaktadır. Kurumsal gelişimin yetersiz olduğu bazı ülkelerde dışer dönük yatırımlar, sermaye kaçışına da yol açabilmektedir. Bu farklılıkları daha iyi anlayabilmek için, içer dönük ve dışer dönük DYY ilişkisini inceleyen literatürdeki çalışmalar genellikle kişer başına gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) kavramına atıfta bulunmaktadır. Dunning'in yatırım geliştirme yolu hipotezine göre, bir ülkenin ekonomik gelişmişlik seviyesi arttıkça, bu ülkenin dışer dönük DYY'leri de artmaktadır. Bu dönüşüm, eklektik paradigmadaki lokasyon avantajlarının sahiplik avantajlarına dönüşmesiyle gerçekleşir ve bu durum, dışer dönük doğrudan yabancı yatırımları teşvik etmektedir. Literatürde, dışer dönük DYY'lerin kişer başına GSYİH üzerindeki etkisi genellikle ülke ve bölge bazında ele alınmıştır. Bu bağlamda, gelişmiş ülkelerde dışer dönük DYY'lerin ekonomik büyümeye katkı sağladığı ve ekonomik gelişmişlik ile dışer dönük yatırımlar arasında pozitif bir ilişki olduğu savunulmaktadır.

Genel kabul görenin aksine literatürde farklı kurumsal gelişmişlik seviyelerini barındıran ülkeler üzerine yapılan çalışmalarda içer dönük doğrudan yabancı yatırımların, kısa vadede kısmi etkisi tespit edilirken uzun vadeli olarak anlamsızlaştığı belirlenmiştir. Çalışmalarda, ülkelerin durumsallığı nedeniyle DDDYY kavramına bakış da farklılık arz etmektedir. Gelişmiş ekonomilerde, dışer dönük doğrudan yabancı

yatırımların genellikle içsel gelişmişlik avantajlarından kaynaklandığı, gelişmekte olan ekonomilerde ise daha karmaşık normlardan kaynaklandığı açıklanmaktadır (Xu ve diğerleri, 2020, s. 241). Kurumsal gelişim perspektifinden dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar ile kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmada, kurumsal gelişimin düşük olduğu ülkelerde, yatırım geliştirme yolu çerçevesinde, kişi başına GSYİH'nın dışa dönük doğrudan yabancı yatırımları yeterince teşvik edemediği; ancak kurumsal gelişimin yüksek olduğu ülkelerde bu teşvikin daha belirgin hale geldiği vurgulanmıştır (Wang ve diğerleri, 2014, s. 127). Kurumsal gelişimin görece zayıf olduğu gelişmekte olan ülkelere dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların, yerel ekonomiye katkısı zayıf olurken, gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere yapılan yatırımlar, gereklilikleri yerine getirmediğinde sermaye kaçıışı olarak adlandırılmaktadır (Stoian ve Mohr, 2016, s. 1124). Aynı şekilde DDDYY'nin gelişmekte olan ülkelere teknoloji ve bilgi transferi de sınırlıdır çünkü özümseme kapasiteleri düşüktür. Gelişmiş ülkelerde ise rekabetçiliğin geliştirdiği özümseme kapasitesi nedeniyle verimlilik ve kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla artışına yol açmaktadır. DDDYY yoluyla elde edilen kârların ana ülkeye geri döndürülmesi, yerel ekonominin büyümesine katkıda bulunmaktadır. DDDYY'nin bu katkısı, ev sahibi ülkenin ekonomik yapısı ve politikaları ile de yakından ilişkilidir (Kurtovic, 2023). Literatürde DDDYY'nin, ekonomik gelişim aşamaları ile paralel olarak arttığı ve bu artışta eğitim yatırımları ve ihracatın önemi ifade edilmektedir (Wu ve diğerleri, 2017, s. 2020). Çin'de yapılan bir çalışmada, DDDYY'nin kişi başına GSYİH ile uyumlu arttığı ve yatırım geliştirme yolu hipotezine uygun olarak kişi başına GSYİH'nin DDDYY'yi teşvik ettiği öne sürülmüştür. Hindistan'da yapılan bir çalışmada kişi başına GSYİH'deki %1'lik bir artışın, DDDYY'yi uzun vadede %3,58 ile %10,73 arasında arttırdığı tespit edilmiştir (Amann ve Virmani, 2015). Bu çalışmalar, yatırım geliştirme yoluna uygun olarak kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıladaki artışın dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlarda artışa sebep olduğunu göstermektedir.

Diğer yönden incelendiğinde Çin'in DDDYY stratejilerinin, kurumsal faktörler ve ekonomik belirleyiciler tarafından şekillendiği ve uzun vadede kişi başına GSYİH'yi arttırabileceği ifade edilmektedir (Alon, 2010, s. 1). ABD ve dışa dönük doğrudan yabancı yatırım yaptığı 50 ülke, çapraz ülke regresyonu ile analiz yapmıştır. Uzun

vadede, DDDYY'nin ABD'nin GSYİH'sini yaklaşık %2 oranında artırdığı bulunmuştur. Bu, DDDYY'nin kişi başına GSYİH'i destekleyen önemli bir faktör olduğunu göstermektedir (Herzer, 2010, s. 490). Polonya'da yapılan çalışmada granger nedensellik testine göre tek yönlü kısa dönemli bir nedensellikte kişi başına GSYİH'nin DDDYY'yi arttırdığı ifade edilirken dalga analizi yönteminde DDDYY'nin uzun dönemde kişi başına GSYİH'yi arttırdığı ifade edilmiştir (Ciesielska ve Koltuniak, 2010). Japonya'da yapılan bir çalışmada DDDYY'nin kısa vadede kişi başına GSYİH'yi etkilemediği ama uzun vadede etkilediği ifade edilmiştir. Nedenselliğin aynı şekilde uzun vadede olduğu ve Japon DDDYY'lerinin rekabetçiliği arttırması nedeniyle uzun vadede ülkenin ekonomik büyümesine katkı sunduğu ifade edilmiştir. Japonya, 1970-1990 yılları arası DDDYY'lerini Asya odaklı yaparken 1990 sonrası Avrupa ve Kuzey Amerika'ya çevirmiştir. Çalışmada her ülkenin kendi ekonomik dinamiklerine uygun olarak stratejiler geliştirdiği vurgulanmıştır (Lee, 2010, s. 317). Dunning ve Lundan'ın İkinci Dünya Savaşı sonrası odağına aldığı ABD ve Japonya'da yaptığı çalışmalarında DDDYY'nin ülke ekonomilerini kısa vadeli etkilemediği ama uzun vadede pozitif etkilediği sonucuna varmıştır ama bunu yatırım geliştirme yolunda paylaşmamıştır. Bangladeş'te yapılan çalışma ihracat, DDDYY ve kişi başına GSYİH arasında uzun vadeli bir eşbütünlüşme ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bu, DDDYY'nin ve ihracatın ülkenin refah seviyesine olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Kısa vadede ise, DDDYY'nin büyüme üzerindeki etkisinin negatif olduğu ama ihracatın büyümeyi olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir (Verma ve diğerleri, 2022, s. 280).

Kıyasa konu içe ve dışa dönük doğrudan yabancı yatırım türlerinde gelişmekte olan ülkeler incelendiğinde Güney Kore'nin dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlarının, 2012 yılı itibariyle önemli bir artış göstererek 1,964 milyar \$ ile içe dönük doğrudan yabancı yatırımlarının 2,5 katı olduğu ifade edilmektedir. Çalışmada, Koreli şirketlerin uluslararasılaşma seviyesinin ticaret odaklı olduğu ve DDDYY'lerinin, İDDYY'lere göre kişi başına GSYİH'yi artırma potansiyeline sahip olduğu ve daha da gelişmesi gerektiği ifade edilmiştir. Almanya, İsviçre ve Singapur ile karşılaştırıldığında DDDYY düzeyinin 20-30 yıl gerisinde kaldığı, DDDYY düzeyinin kişi başına GSYİH'nin yüksek olmasına katkıda bulunduğunu ifade ederken Kore DDDYY'leri ile kişi başına GSYİH arasında güçlü ilişki olduğu ve katkı sağladığı ifade edilmiştir (Jung ve

diğerleri, 2016, s. 245). 24 OECD ülkesinde yapılan çalışmada, dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların, ülkenin refah seviyesini arttırdığı gözlemlenmiştir (Ghosh ve Wang, 2009, s. 2).

DDYY'nin gelişmiş ülkelerdeki olumlu etkisinin, ana ülkelerdeki rekabet gücünü artırarak verimlilik ve yeni teknolojileri teşvik ettiği ve gelişmekte olan ülkelerde ise kültürel bağlamda karmaşık olabileceği ifade edilmektedir (Shahriar ve diğerleri, 2020, s. 427). Örneğin bağımsızlığını kazanmış eski İngiliz sömürgelerinin halen İngiliz milletler topluluğu adı altında kültürel ve ticari bağları muhafaza etmeye çalışmasının, İngiltere'nin ekonomik refahı için öneminden bahsedilmektedir. DDYY ve kişi başına düşen GSYİH arasındaki ilişkinin karmaşık olduğunu kültürel ve ekonomik etkenler nedeniyle farklılık arz edebileceği çeşitli çalışmalarda ifade edilmiştir (Globerman ve Shapiro, 2008). Çin'in kendine özgü reformları ve kültürel yapısının sürece katkısı da genelleştirme için dikkate alınmalıdır (Liu ve diğerleri, 2005, s. 97). Çin üzerine yapılan çalışmalarda, DDYY'nin kişi başına GSYİH üzerindeki etkisinde devlet şirketi ve özel şirket farklılaşmasının yaşandığı devlet destekli olanların doğal kaynak ve stratejik varlık arayışında iken özel şirketlerin verimlilik ve pazar arayışında olduğu ifade edilmektedir (Gao, 2023, s. 265). Gelişmekte olan bazı ülkeler ve küçük ada ülkelerinde, DDYY'nin kısa vadeli negatif etkisi nedeniyle bölgesel olarak sermaye kaçıışı olarak adlandırıldığı çünkü DDYY'nin kişi başına GSYİH'yı azalttığını ama kişi başına GSYİH'nın DDYY'ı arttırdığı ifade edilmiştir (Williams, 2009).

Çalışmalarımızda, DDYY ve kişi başına GSYİH arasındaki ilişkiyi incelediğimizde, BRICS ülkelerinde yapılan araştırmalar aracılığıyla dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların kalkınma stratejisi üzerindeki rolüne dair karşılaştırmalı bir analiz yapma imkânı bulunmaktadır. Brezilya ve Hindistan, dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar yapmaya daha erken başlamışken, Çin ve Rusya, DDYY'lerini daha geç bir dönemde ve hızla artırma stratejisini benimsemiştir. Geçiş ekonomilerinden olan Çin ve Rusya gibi ülkelerde, DDYY'ler genellikle devlet destekli olup, doğal kaynaklar ve stratejik varlık edinimi üzerine yoğunlaşmaktadır. Özellikle Rusya'da, enerji ve maden sektörlerinde yoğunlaşma gözlemlenirken, stratejik varlık edinimi öncelikli hedeflerinden biridir. Çin ise stratejik varlık arayışı içinde, teknoloji ve bilgi yönetim

sistemlerine erişimi hedefleyen dışa dönük yatırımlar yapmaktadır (Andreff, 2016, s. 79).

İçer dönük ve dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla üzerindeki etkisinin incelendiği literatür taramasında, sürdürülebilir kalkınma aracı olarak içer dönük doğrudan yabancı yatırımlar yerine dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların kullanıldığı ve DDDYY'nin her ülke özelinde farklı stratejiler izlediğini ortaya koymuştur. Ülkelerin kültürel normlarındaki farklılıklar, bu stratejilerin çeşitlenmesine neden olmakta ve yapısal reformlar aracılığıyla her ülkenin, kendi ekonomik koşullarına uygun yatırım geliştirme stratejilerini benimsemesini mümkün kılmaktadır (Dunning ve Lundan, 2008, s. 580).

SONUÇ VE ÖNERİ

Bu çalışma, doğrudan yabancı yatırımların sürdürülebilir kalkınma üzerindeki kritik rolüne dikkat çekmekte ve içer dönük ile dışa dönük DYY'lerin etkilerini karşılaştırmaktadır. Ayrıca kalkınma stratejilerini içer dönük veya dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlara dayandıran ülkeler için faydalı öneriler sunulmuştur.

Çalışmalar, dışa dönük dönük doğrudan yabancı yatırımların, sürdürülebilir kalkınma üzerindeki olumlu etkilerinin, özellikle kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasılayı (GSYİH) artırması nedeniyle içer dönük doğrudan yabancı yatırımlardan daha güçlü olduğunu göstermektedir. İçer dönük doğrudan yabancı yatırımlar, ev sahibi ülkeye genellikle istihdam ile sınırlı katkı sunarken, uyum eksikliği durumunda taraflar arasında çıkar çatışmalarına yol açabilmektedir. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkeler için öncelikli bir tercih değildir. İçer dönük doğrudan yabancı yatırımları teşvik etmeye yönelik kalkınma politikaları izleyen ülkeler için, yatırımların sürdürülebilirliğini sağlamak adına taraflar arasındaki uyum kritik bir unsurdur. Bu uyumun, normatif izomorfizm veya taklitçi izomorfizm yoluyla sağlanma ihtimali vardır lakin plansız regülasyonlar ve rekabet eksikliği, içer dönük doğrudan yabancı yatırımların beklenen faydalarını azaltmaktadır.

Dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar, yatırım geliştirme yolunda ifade edildiği gibi bir süreç değil, stratejik bir araç olarak ele alınmalıdır. Moon'un dengesizlik kuramı ve ilgili literatür ışığında, gelişmekte olan ülkelerin yerel şirketleri destekleyerek bilgi

yayılımını teşvik etmesi ve dışa dönük doğrudan yabancı yatırımları kalkınma stratejilerinin merkezine konumlandırması mümkündür.

Kurumsal gelişim düzeyi yeterli ülkeler (gelişmiş ve gelişmekte olan) üzerine yapılan araştırmalar, dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların kişi başına düşen GSYİH üzerindeki etkilerinin, yatırımın beklenti süresine bağlı olarak farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Kısa vadeli analizlerde değişkenler arasındaki doğrudan ilişki sınırlı kalırken, uzun vadeli incelemelerde pozitif etkiler daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu durum, dışa dönük doğrudan yabancı yatırımların uzun vadeli sahiplik ve içselleştirme stratejilerine dayanmasından kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak bu bulgu, doğrudan yabancı yatırımların uzun vadeli bir perspektifle planlanmasının gerekliliğine dikkat çekmektedir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerini benimseyen gelişmekte olan ülkelerde, politika yapıcılarının, stratejik sektörlerdeki ihtiyaçları içe dönük doğrudan yabancı yatırımlarla karşılamak yerine, uzun vadeli bir perspektifle stratejik varlık arayışına dayalı dışa dönük doğrudan yabancı yatırımları teşvik etmeleri önerilmektedir. Bu doğrultuda, kalkınma politikalarının sürdürülebilirlik ve rekabet odaklı bir yaklaşımla yeniden yapılandırılması gerektiği vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

- Alon, T. (2010). Institutional analysis and the determinants of Chinese FDI. *Multinational Business Review*, 18(3), 1-24. doi: 10.1108/1525383X201000013
- Amann, E., ve Virmani, S. (2015). *Is the evolution of India's Outward FDI consistent with Dunning's Investment Development Path sequence?*. Economics Working Paper Series, Lancaster University, Department of Economics, Lancaster. Erişim adresi: www.dora.dmu.ac.uk/handle/2086/17658
- Andreff, W. (2016). Outward foreign direct investment from BRIC countries: Comparing strategies of Brazilian, Russian, Indian and Chinese multinational companies. *The European Journal of Comparative Economics*, 12(2), 79-131. Erişim adresi: <https://shs.hal.science/halshs-01342391>

- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99-120. doi: 10.1177/014920639101700108
- Casson, M. (2015). Coase and international business: The origin and development of internalisation theory. *Managerial and Decision Economics*, 36(1), 55-66. doi: 10.1002/mde.2706
- Ciesielska, D., ve Kołtuniak, M. (2010). *Internationalization and home country's economic growth*. Working Papers of Warsaw School of Economics. doi: 10.13140/RG.2.2.34263.47520
- Cuypers, I. R., Hennart, J. F., Silverman, B. S., ve Ertug, G. (2021). Transaction cost theory: Past progress, current challenges, and suggestions for the future. *Academy of Management Annals*, 15(1), 111-150. doi: 10.5465/annals.2019.0051
- D'aveni, R. A. (2010). *Strategic Supremacy: How Industry Leaders Create Spheres of Influence from Their Product Portfolios to Achieve Preeminence*. New York: Simon and Schuster Publishing.
- Dunning, J. H. (2001). *10. Globalization and fdi in asian developing countries. globalization and economic development: essays in honour of J. George Waardenburg*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Dunning, J. H., ve Lundan, S. M. (2008). Institutions and the OLI paradigm of the multinational enterprise. *Asia Pacific Journal of Management*, 25, 573-593. doi: 10.1007/s10490-007-9074-z
- Dunning, J. H., ve Narula, R. (1996). *The investment development path revisited. Foreign direct investment and governments*. London: Routledge Publishing.
- Durham, J. B. (2003). *Foreign portfolio investment, foreign bank lending, and economic growth*. FRB International Finance Discussion Paper, 757, 1-35. doi: 10.17016/IFDP.2003.757
- Gao, R. (2023). Inward FDI spillovers and emerging multinationals' outward FDI in two directions. *Asia Pacific Journal of Management*, 40(1), 265-293. doi:10.1007/s10490-021-09788-4

- Gaur, A. S., Ma, X., ve Ding, Z. (2018). Home country supportiveness/unfavorableness and outward foreign direct investment from China. *Journal of International Business Studies*, 49, 324-345.
- Gereffi, G. (2002). International competitiveness in the global apparel commodity chain. *International Journal of Business and Society*, 3(1), 27-60. Erişim adresi: www.ijbs.unimas.my/volume-1-10/volume-3-no-1-2002
- Ghosh, M., ve Wang, W. (2009). Does fdi accelerate economic growth? The OECD experience based on panel data estimates for the period 1980-2004. *Global Economy Journal*, 9(4), 1-23. doi: 10.2202/1524-5861.1496
- Gilbert, R. (2006). Looking for Mr. Schumpeter: where are we in the competition--innovation debate?. Innovation policy and the economy. *University of Chicago Press Journals*, 6, 159-215. doi:10.1086/ipe.6.25056183
- Globerman, S., ve Shapiro, D. M. (2008). *Outward FDI and the economic performance of emerging markets, The rise of transnational corporations from emerging markets: threat or opportunity*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Gupta, S., Yadav, S. S., ve Jain, P. K. (2023). Does institutional quality matter for foreign direct investment flows? Empirical evidence from BRICS economies. *International Journal of Emerging Markets*. doi: 10.1108/IJOEM-11-2021-1713
- Henderson, J. P. (1977). Adam Smith, Ricardo and Economic Theory. *Centennial Review*, 21 (2), 118-139. Erişim adresi: www.jstor.org/stable/i23736624
- Hermelo, F. D., ve Vassolo, R. (2010). Institutional development and hypercompetition in emerging economies. *Strategic Management Journal*, 31(13), 1457-1473. doi: 10.1002/smj.898
- Herzer, D. (2010). Outward FDI and economic growth. *Journal of Economic Studies*, 37(5), 476-494. . doi: 10.1108/01443581011075424
- Holmström, B. ve Milgrom, P. (1991), Multitask principal-agent analyses: incentive contracts, asset ownership, and job design, *Journal of Law, Economics and Organization*, 7, 24-51. doi: 10.1093/jleo/7.special_issue.24

- Hymer, S. H. (1960). *The international operations of national firms, a study of direct foreign investment* (Doktora Tezi). Erişim adresi: <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/27375>
- Jung, M. S., Yang, Y. S., ve Kim, D. Y. (2016). Global value chains perspective of Korea foreign direct investment (OFDI) and policy direction. *Korea Trade Review*, 41(4), 245-267. Erişim adresi: www.koreascience.or.kr/article/JAKO201618053139368.page
- Kurtovic, S., Halili, B., Maxhuni, N., ve Krasniqi, B. (2023). Outward foreign direct investment and the economic growth of Central, East and Southeast Europe: an asymmetric approach. *International Journal of Emerging Markets*. doi: 10.1108/IJOEM-09-2021-1388
- Lee, C. G. (2010). Outward foreign direct investment and economic growth: Evidence from Japan. *Global Economic Review*, 39(3), 317-326. doi: 10.1080/1226508X.2010.513143
- Lee, E. S., Liu, W., ve Yang, J. Y. (2023). Neither developed nor emerging: Dual paths for outward FDI and home country innovation in emerged market MNCs. *International Business Review*, 32(2), 101925. doi: 10.1016/j.ibusrev.2021.101925
- Lipsey, R. E., ve Sjöholm, F. (2005). *The impact of inward fdi on host countries: why such different answers? Does foreign direct investment promote development*. Institute for International Economics. Erişim adresi: www.piie.com/publications/chapters_preview/3810/02iie3810.pdf
- Liu, X., Buck, T., ve Shu, C. (2005). Chinese economic development, the next stage: outward fdi?. *International Business Review*, 14(1), 97-115. doi: 10.1016/j.ibusrev.2004.12.003
- Pedersen, K. (2003). The eclectic paradigm-a new deal. *Journal of International Business and Economy*, 4(1), 15-27. doi: 10.51240/jibe.2003.1.2

- Rugman, A. M., ve Verbeke, A. (2003). Extending the theory of the multinational enterprise: internalization and strategic management perspectives. *Journal of International Business Studies*, 34, 125-137. doi: 10.1057/palgrave.jibs.8400012
- Shahriar, S., Kea, S., ve Qian, L. (2020). Determinants of China's outward foreign direct investment in the belt & road economies: a gravity model approach. *International Journal of Emerging Markets*, 15(3), 427-445. doi: 10.1108/IJOEM-03-2019-0230
- Stoian, C., ve Mohr, A. (2016). Outward foreign direct investment from emerging economies: Escaping home country regulative voids. *International Business Review*, 25(5), 1124-1135. doi: 10.1016/j.ibusrev.2016.02.004
- Surdu, I., Greve, H. R., ve Benito, G. R. (2021). Back to basics: behavioral theory and internationalization. *Journal of International Business Studies*, 52(6), 1047-1068. doi: 10.1057/s41267-020-00388-w
- Teece, D. J., Pisano, G., ve Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509-533. Erişim adresi: www.jstor.org/stable/3088148
- Verma, R., Arya, P., Saini, V. P. (2022). Relationship between outward fdi and home country exports: an empirical study of Bangladesh. *Journal of Developing Economies*, 7(2), 280-293. doi: 10.20473/jde.v7i2.38898
- Vernon, R. (2015). *In international business strategy*. London: Routledge Publishing.
- Wang, Y., Cheng, L., Wang, H., ve Li, L. (2014). Institutional quality, financial development and ofdi. *Pacific Science Review*, 16(2), 127-132. doi: 10.1016/j.pscr.2014.08.023
- Williamson, O. E. (2009). *In regulation, deregulation, reregulation*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- World Economic Forum (2023), *Chief Economist Outlook*, Erişim adresi: www.weforum.org/publications/chief-economists-outlook-september-2023/pdf

- Wu, Y., Song, Y., ve Deng, G. (2017). Institutional environment, ofdi, and tff growth: evidence from China. *Emerging Markets Finance and Trade*, 53(9), 2020-2038. doi: 10.1080/1540496X.2017.1283612
- Xu, C., Yao, F., Zhang, F., ve Wang, Y. (2020). An investigation of Confucius institute's effects on China's ofdi via cultural difference and institutional quality. *Journal of Asia Business Studies*, 14(3), 241-263. doi: 10.1108/JABS-10-2016-0145
- Yüksel, E., ve Sarıdoğan, E. (2011). Uluslararası ticaret teorileri ve Paul R. Krugman'ın katkıları. *Öneri Dergisi*, 9(35), 199-206.
- Zalke, H. (2020). *Political risks of Chinese investments and the impact of the belt and road Initiative* (Doktora Tezi) Erişim adresi: <https://repositories.lib.utexas.edu/items/4f6c0fff-0580-420b-83c0-f452756de73c>